

ТРИ ПРИСТУПА РОДНИМ РАЗЛИКАМА

Резиме: Ауторка представља три широка приступа објашњењу родних разлика: есенцијалистичке, конструктивистичке и теорије социјалног учења. Да ли дејство хормона, латерализација мозга, или еволутивни императиви заиста обликују различито понашање припадника различитих полова, или то чини култура, односно учење родних улога? Разлике објашњиве биологијом могу се тумачити и на други начин, а такви приступи се дају критиковати са више становишта. За социолога су најприхватљивије конструктивистичке и теорије о учењу родних улога, поткрепљене важним разликовањем термина пол и род, који нас упућују на културно и друштвено, а не биолошко утемељење родних разлика.

Кључне речи: род, пол, родне разлике, есенцијализам, конструктивизам, социјално учење.

Многи аутори различитих оријентација жену и мушкарца сматрају такорећи два различитим врстама бића². При томе, неки од њих су женском бићу одрицали и саму човечност, моралност, па тиме и људска права. У манифестно мизогине ауторе можемо сврстати Вајнингера, Фројда, Шопенхауера и многе друге, док се код већине научника, бар савремених, моизогинија приказује као латентно присутна. На пример, Јово Тошевски пише о разликама „између жене и човека” (Тошевски, 2001: 43), стављајући жену на прво место у реченици. Али, имплицирајући да је жена нешто опозитно - не тек мушкарцу, него - човеку уопште, он жени истовремено одузима статус човека, то јест - људског бића, резервишући га за мушкарца. Баш као што је приметио Дерида (1990: 127): Мушкарац значи човечанство; Жена – то не значи човечанство.

За нас, припаднике западњачке културе, реалност живота се стварно креће између парова супротности. Штавише, некако губимо из вида да се те супротности међусобно природно прожимају, као у јин-

1 redzichfilfak@gmail.com

2 Текст је настао као део теоријског истраживања за потребе докторске дисертације.

јанг принципу. Такозвана бинарна опозиција полова сматра се једним од очигледних примера таквих супротности. И заиста, кроз историју људског друштва, вертикалну друштвену стратификацију пресецају и усложњавају друштвене неједнакости које произилазе из полних подела. Али, јесу ли природне разлике и њихов евентуални утицај на остале карактеристике полова толико детерминишуће? Да ли су оне одговорне за друштвену маргинализацију жена стару колико и људско друштво? На ово питање покушаћемо да одговоримо кроз осврт на три групе теорија, које родне разлике објашњавају на различите начине. Око питања детерминизма пола у односу на карактер код људи увек је било крајње супротстављених мишљења. Док једни оштро супротстављају „мушке” и „женске” карактеристике (позивајући се неретко на примере из животињског света, указујући на то да је полни диморфизам природан, они користе ту чињеницу као доказ да је тако и код људи), други постављају питање да ли су код људи ове разлике заиста биолошки одређене, или културом интерпретирани и наметнуте кроз процес социјализације.

Генерално, са становишта социолога постоје три шира битна приступа објашњењу родних разлика (Гиденс, 2003: 117). Док први наглашава биолошке разлике које детерминишу разлике у понашању жена и мушкараца, други претпоставља да су и пол и род друштвено конструисани, а трећи наглашава да се полна идентификација, полне улоге и полна подела рада уче: дете се рађа са полом, а развија род.

Прво о теоријама које разлике у понашању мушкараца и жена теже да објасне као биолошки детерминисане. Оне су есенцијалистичке, пошто разлике сматрају фиксиранима уз биолошке категорије, баш као и теорије о расним разликама³. Овде се помињу разлике које мушки и женски хормони чине у мушком и женском организму и мозгу. Активност хормона је тесно повезана са активношћу нервног система, па се претпоставља да хормони утичу на карактер, емоционалност и понашање уопште, а претпоставке се доказују експериментима са хормонима вршеним на животињама, у којима је посматрано повећање агресивности уз превагу мушких хормона над женским (Хараламбос и Холборн, 2002: 128). На пример, Шкорић и Кишјухас (Шкорић и Кишјухас, 15 -16) покушали су да објасне друштвене неједнакости (па и родне) биолошким чињеницама. Они постављају питање: шта ако је тежња мушкараца за доминацијом еволутивним процесима укоренењена у њиховом биограму? Почетна тачка анализе мушке доминације у том случају јесте чињеница да хормони утичу

3 Више о поређењу појмова расе и рода видети, на пример код Андерсен, 2006, или Симић, 2008.

на понашање, а ово повратно утиче на хормоне, „модификујући њихови експресију”, као и да мушкарци имају виши ниво тестостерона (који се опет, доказано повезује са агресивношћу и доминантним понашањем и игра битну улогу у наметању статуса у микро-интеракцијама, као и серотонин). У средишту полне селекције која се развијала кроз људску историју је мушка контрола женске сексуалности у циљу максимизације репродуктивног успеха мушкарца. Разлике у понашању полова настају средином трудноће, када тестостерон дечака (произведен у његовим тестисима) маскулинизује његов мозак, док се то са девојчицама не дешава, пошто оне добијају мале количине тестостерона од мајке преко њене крви. Дечаци тако стичу неуралну структуру мозга која је подложна дејству тестостерона. Стога разлике у количини тестостерона утичу на понашање и у одраслом добу, иако сам хормон има сличне ефекте на мушкарце и жене. Онда се поставља питање колико су у ствари родне разлике у понашању искључиво последица културних/друштвених фактора, а колико биолошких? Такође, тестостерон (или његово одсуство) се може „окривити” за развијен осећај просторне оријентације код мушкарца, односно, повишеној способности за коришћење језика код жена (Јовановић, 2001: 7). Такође, постоји теорија о утицају хормона на различито обликовање женског и мушког мозга, то јест, његову латерализацију (специјализацију леве и десне хемисфере за различите функције). Тиме се објашњава већа вербална способност девојчица, и боље способности дечака у решавању просторних и математичких задатака, коју неки тестови показују. Међутим, други тестови показују да је за развитак ових способности важнија хормонска равнотежа мушких и женских хормона, присутних у сваком телу (и мушком, и женском), него већи ниво тестостерона у односу на прогестерон и естроген. Такође, могуће је објаснити ове разлике и учењем, односно њиховим вежбањем. Тестови на животињама, у лабораторијским условима, такође се могу сматрати неприменљивима на људе и безброј различитих друштвених ситуација у којима се налазе, нарочито ако се узму у обзир научни налази да на само лучење хормона утиче друштвено окружење, чак и код животиња. Социобиолози (David P. Barash) објашњавају разлике у понашању полазећи од еволуционе теорија Чарлса Дарвина. Понашање, одређено генетским кодовима, еволуира, баш као и телесне карактеристике. Зато различите репродуктивне стратегије мушкараца и жена наводе на преузимање различитих друштвених улога. На пример: оскудни женски репродуктивни капацитети чине мушкарце такмичарски настројенима и агресивнима у борби за њих, док жене могу да остану пасивне у својој позицији. Потврду оваквог тумачења социобиолози налазе у свету животиња. Међутим, ни код животиња овакви обрасци

понашања нису универзални. Најважније сазнање науке у овој области јесте да се људски подмладак рађа са мало формираних веза између нервних ћелија, које се касније, у току развоја стварају, и које су одређене, како генима, тако и одређеним типом искуства, тако да се разлике у понашању никако не могу објаснити само биологијом (Хараламбос и Холборн, 2002: 129, 131). Зато су неприхватљива и образложења која дају поједини аутори (Хараламбос и Холборн, 2002: 131-133), у вези такозване природне поделе рада између жена и мушкараца (Џорџ Питер Мурдок/George Peter Murdock) и разликовања комплементарних улога у породици - женине експресивне и мушке инструменталне (Талкот Парсонс/Talcott Parsons). Једноставно, има култура у којима управо жене раде послове који се у другим културама сматрају тешким и „мушким“ те полну поделу рада не можемо генерализовати. Такође, у културама у којима мајка ради, а рођаци воде бригу о деци, деца одрастају сасвим нормално, те је пре логично закључити да је детету неопходна љубав и пажња од особе која ће му бити блиска, него што то мора да добије од мајке да не би постало лоше социјализовано, како је доказивао Џон Болби (Edward John Mostyn Bowlby). Тек се Парсонова теза не може одржати у савременом друштву у коме оба супружника привређују, а очеви се све више посвећују потомству.

Опет, има аутора који сматрају биологију најмање заслужном за разлике међу половима. Они сматрају да је схватање о томе шта је жена, односно мушкарац, производ културно-историјског развитка, а не тек одраз или продужетак биолошких својстава: саме полне разлике не производе односе доминације и подређености међу њима, нити указују на објашњење динамике таквих односа – њиховог настанка, одржања и трансформације (Репина). Многи социолози би се сложили да социолошки најадекватнији приступ чине теорије о учењу родних улога, које су уствари комплементарне са конструкционистичким теоријама, пошто акцентују значај учења, на рачун друштвене условљености. Теорија социјалног учења, или бихевиоризам, посебно наглашава улогу средине и процеса учења. Укратко, бихевиористи сматрају да се полна стереотипизација одвија кроз социјално учење, инструменталним условљавањем и опсервационим учењем, док се у породици и васпитно образовним установама поткрепљују понашања „одговарајућег” пола (Брковић, 2000: 220). Дакле, издвајају моделовање, поткрепљивање и саморегулацију као принципе учења полних улога, што знали да оне нису дата и непроменљива категорија (Васта и срад., 2005, према Видановић и др., 2006). Теорије учења произилазе из бихевиоризма (као што је Скинеров [Burrhus Frederic Skinner] радикални бихевиоризам), који посебно наглашава улогу средине и процеса учења, односно, улогу искуства у

психичком развиту и обликовању понашања. Наиме, дете се рађа са одређеним потенцијалима, али многи облици понашања стичу учењем (учење схваћено као: релативно трајне промене у понашању, настале на основу искуства: класично, инструментално-циљно условљавање, учење по моделу или увиђањем). Штавише, искуство доминатно одерђује правац развоја (Јерковић и Зотовић, 2005: 38). Међутим, за разлику од представника когнитивно-развојне теорије, који дете сматрају активним учесником у свом развиту, бихевиористи му то одричу. Они објашњавају формирање понашања дејствовањем из спољне средине, која га на тај начин обликује. Штавише, сматрају да је понашање човека оно што је његово психолошки суштинско, односно да човек јесте оно што постане учењем (Брковић, 2000: 75). Понашање се учи под дејствима из окружења (условљавањем и оперантним учењем, поткрепљивањем/ кажњавањем), спољно је условљено и стечено механизмима учења. Одрасли усмеравају развој деце, док и сама не стекну мотивацију за контролу свог понашања. У суштини, сматра се да награде поткрепљују одређено понашање, што значи да су повећане шансе да се оно понови, а казна би требало да има супротан ефекат – да делује инхибирајуће и умањи шансу да се кажњено понашање понови (Смиљанић, 1988: 47)⁴. Алберт Бандура сматра да се, осим директног подучавања (ситем: награда-казна), социјализација највећим делом одвија учењем по моделу: активном имитацијом ставова и понашања родитеља (1990: 37). Идентификација са моделом је подстакнута позитивним осећањима: наклоношћу и љубављу према моделу, што се (за разлику од психоаналитичке, одбрамбене) назива развојном идентификацијом, често и подражавањем. Понашајући се као модел, дете у ствари поткрепљује само себе, одобравајући, баш као модел. Ово јесте имитативно понашање, али се временом генерализује у тенденцију понашања као што поступају родитељи (Смиљанић, 1988: 49).

Интересантно је и теоријски плодно, нарочито за социологе, гледиште да су род, али и сам пол друштвени конструкти, гледиште које у потпуности одбацује биологију као детерминанту разлика између

4 Бандура и Волтерс (према Смиљанић, 1988: 48) сматрају да се кроз диференцирано поткрепљење код деце ствара „хијерархија навика“. Највише поткрепљивано понашање избија на врх хијерархије навика, па је велика вероватноћа да ће се у сличним ситуацијама поновити. Мање награђено понашање ће заузети нижи положај у хијерархији навика, што значи да је мања вероватноћа да се оно појавити. Пошто се тенденције одређеног понашања да се поново испоји повећавају награђивањем, ако награда изостане, постоји могућност да се уместо понашања (навике) до тада доминантног, појави оно мање награђивано и доминантно. Људи се понашају током целог живота на основу овог принципа: радиће оно за шта су у прошлости били награђивани, или мисле да ће бити награђени поново. Ако поткрепљење изостане, окрећу се мање доминантном понашању. Тако се хијерархија навика мења временом и са различитим ситуацијама, па лична историја поткрепљења одређује како ће се неко понашати.

жена и мушкараца. Зато се назива конструктивистичким. За такве аналитичке увиде треба захвалити првенствено феминисткињама, које користе термине род и пол придајући им различита значења. Зато ћемо се, пре него што наставимо о конструктивистичким теоријама, вратити на феминистичко схватање пола и рода. Прецизније, на схватање карактеристично за други талас феминизма.

Полност је биолошко својство људи. У Социолошком речнику се пол одређује као сложени скуп особина и понашања људи, која непосредно или посредно произилазе из карактера репродукције људске врсте, а при чему је најважнија особина полна разлика, односно подела људи на два пола – женски и мушки (Социолошки речник: 402). Репродуктивни органи које новорођенце има одређују да ли ће га лекари прогласити мушким или женским дететом. Пол (секс) подразумева органске – физиолошке и анатомске разлике између мушкараца и жена, које су у функцији њихових репродуктивних улога, што значи: биолошки функционалне разлике (Милић, 2001: 13; Гиденс, 2003: 117). Али, пошто је човек и друштвено/културно биће, полност не дејствује само, и у „чистом”, биолошком облику, ни у породици, ни у људској врсти. Полност се јавља као „увек прерађена, друштвено и културно моделована са једне стране али и индивидуално интерпретирана и усвојена од стране појединаца на безброј модификованих начина” (Милић, 2001: 132). Штавише, сам језик, као средство означавања, разликује значења пола као различитих категорија: биолошке (мужјаци и женке, као подела улога у репродуктивној функцији, везана за испољавање нагона), социјалне (мушкарци и жене као друштвена бића) или културне категорије (која представља још шире поимање полности: придавање одређених својстава припадницима различитих полова, што подразумева женственост, односно мужевност), али и као конкретну синтезу ових категорија на нивоу индивидуума - његовог полног идентитета (Милић, 2001: 131).

То значи да су полне категорије и пракса родно уобличени. Род⁵

5 Термин „род” је у оваквом контексту први пут употребио Џон Мони (John Money) 1955. године, преузевши га из филозофије и лингвистике, у циљу свеобухватнијег појма за описивање мушкости и женскости код хермафродита (Булох у Булох, 2004: 82). Он је термин род користио да опише понашање својих пацијената независно од њиховог пола, дефинишући га као увек исту, трајну и специфичну посебност код жена или мушкараца, интегрисану у селф и понашање (Money: 1955, према Ракић, 2011: 96). Роберт Џ. Столер (Stoller) пол дефинише као билогијом дат (одређен физичким стањем: хромозомима, спољним и унутрашњим полним органима, гонадама, хормонима и секундарним полним карактеристикама), а род као културом изведен из пола, термин који је психолошке и културне конотације, обликован под психолошким утицајима који долазе, како од анатомије полних органа, тако и из окружења. Одговарајући мушком и женском полу, род нас дели на феминине и маскулине. Столер испитује и биолошке детерминанте родности као што су ендокрине жлезде и функционисање централног нервног система, који имају утицаја на

(гендер) се може сматрати социо-културно изведеним из пола, док је његова природна одредница, односно њен најкарактеристичнији знак, сексуалност. Род неутралише и преображава полни нагон у оговарајућу социо-културну категорију (Јовановић, 2001: 9). И док у биолошком смислу пол означава органске (физиолошке) разлике, род означава „друштвено-културно уобличени појам полности у људском друштву”, што значи да полност перципирамо и конструишемо као чланови одређене друштвене заједнице (чију смо културу интериоризовали), али и као индивидуе – према личним афинитетима (Милић, 2001: 132). Зато у феминистичкој перспективи термин „род” означава друштвено-историјски карактер полних разлика у људском друштву. У сваком случају, мушко и женско постоје као пол и као род (Јовановић, 2001: 9).

Род је битна димензија идентитета људског бића, можда и најбитнија, јер од затворености у границе пола зависе многе животне могућности индивидуе. Конкретније - ове границе одређују приступ правима, ресурсима и могућностима. Родни идентитет настаје, као и остали његови аспекти (или димензије) „у интеракцији између организма, индивидуалне свести и социјалне структуре” (Голубовић, 1999). Род се друштвено креира и репродукује у безброј свакодневних поступака, па га социолози повезују са друштвено конструисаним појмовима женскости и мушкости. Он обухвата друштвене, психичке и културне разлике између мушкараца и жена (Гиденс, 2003: 117). Под њиме подразумевамо друштвену конструкцију полних идентитета - друштвене разлике између жена и мушкараца - а у сам појам рода улазе и полне разлике. Род се темељи на улогама и односима, наученим кроз очекивања и допуштења друштвених структура и културних норми: то је читав систем улога и односа између полова, детерминисан политичким, економским, друштвеним и културним контекстом. Чине га идентитетске одреднице, облици личног изражавања, друштвени конструкти у виду улога и норми (Стјепановић-Захаријевски, 2010: 85-86). Према томе, може се рећи да је пол „нешто” што особа има, без обзира на понашање, а род постаје видљив тек када се сигнализира, или кроз понашање - „перформед” (Segal, 2003: 5). Род представља диференцијанцију диморфичног - женског/мушког

родни идентитет и понашање (Stoller, 1968: 65; 2006: 55-56). При томе, сматра да код људи постоје два пола, а остале појаве о којима ће касније бити речи назива изузецима. Дакле, пол се односи на категорије женско и мушко, а род на женствено и муштаквено (феминино и маскулино), са тиме да је код “нормалне” жене већи удео фемининог, и обрнуто код мушкараца (Stoller, 1968; Марјанић: 2005). Као аналитичка категорија, род је плод другог таласа феминизма (први је био усредсређен на борбу за равноправност), то јест настојања феминисткиња да докажу како анатомија није судбина, стиче експланаторну и критичку моћ, те је коришћен за покушај стварања друштвеног идентитета свих жена. Убрзо постаје јасно да је потребно укштати са класом и расом као аналитичким категоријама. Више о развитку и коришћењу појма род видети код Корнел, 2003.

понашања, кроз које препознајемо женску/мушку личност (Ракић, 2011: 95).

Систем пол-род је социокултурни конструкт, стратегија и концепт, и истовремено семиотички инструмент, јер упућује на одређена значења која се приписују појединцима, те има и репрезентивну улогу (Радуловић, 2009: 49-50, 55). У сваком случају, категорија рода је издвојена од полности као аналитичка и указује нам да ни на пољу полности нисмо тек биолошка бића. Категорија рода омогућава нам увид у друштвене и културне корене маргинализације жена кроз историју и драгоцено је оруђе при истраживањима и објашњењу родних разлика, као и друштвених неједнакости - било да је схватимо као надређену другим облицима друштвене стратификације, у смислу да је општија од њих, било да их пресеца и усложњава.

Појам рода има два, за социологију битна значења, на чијем разликовању Анђелка Милић инсистира: на дескриптивном нивоу, он означава опажене разлике између полова и реферише на друштвене односе који из тог разликовања проистичу, али на нивоу односа друштвене неједнакости, термин род упућује на категорију друштвене моћи, која није равномерно расподељена према критеријуму рода. Напротив, друштвена моћ је кроз историју човечанства често била концентрисана искључиво у рукама мушкараца, док су жене биле а priori искључене из могућности да је задобију или учествују у њеној расподели. Овакво тумачење „казује да се однос полова у друштву не може свести просто на перцептивну разлику полних одлика или понашајних образаца, већ је конституисан у темељима саме друштвености кроз односе моћи између полова” (Милић, 2001: 133). Природне разлике постају оправдање за друштвене неједнакости. Тако се подела рада према полу може сматрати (односно, може се наћи „аргумент”) „природном” (биолошки детерминисаном), као и постојање „мушких” и „женских” склоности и вештина, или се мушкарцима приписује делање у јавној сфери, а женама се (са аргументом да су „блискије природи”) оставља приватна сфера; мушкарац се сматра инструменталним, а жена експресивном... И заиста, у пракси, понашање мушкараца и жена често потврђује оваква тумачења. Људи називају жену која се понаша агресивно „мушкарачом”/„мушкобањастом”, а мушкараца који је нежан и брижан „женским петком”/„феминизираним”.

Иако је производ културне и друштвене историчности, које установљују садржину појма мушког и женског рода, род је и конституент културне и друштвене стварности, јер је у великој мери каналише према родним димензијама. Читав наш свет је родно структуриран, сваки однос,

свака институција, појава, језик, уметност... Род је присутан свуда и увек, ако не директно, онда латентно, као структура, а жене и мушкарци нису равноправни у друштвеном животу.

Дакле, ако се вратимо конструктивизму, пол на неки начин можемо сматрати биолошком, али и културном категоријом - одређеним и посредованим (као и род), у смислу у коме свака култура садржи „комплет” норми које описују „исправно” коришћење полне физиологије - као што је норма пристојног облачења, на пример, или схватања о томе ко је за кога пожељан партнер (Segal, 2003: 7). Сумња у разликовање пола и рода као приписаног и стеченог статуса води преиспитивању термина и њиховој деконструкцији (Радуловић, 2009: 56). На пример, Џудит Батлер (Judith Butler, 2001. 2007. и 2010.) сматра категорију пола нормативним и регулативним идеалом, који се нужно материјализује. Она тврди да род, као једна од регулативних норми и у спречи са осталима, кроз праксу понављаног делања (дејствовања норми), присилно „материјализује пол, полну разлику, у служби учвршћивања хетеросексуалног императива” (Батлер, 2007: 145). Природно – па и пол - добија своју вредност тек када изгуби природни, а добије друштвени карактер, па тако пол постаје род, са његовим друштвеним значењима. Род, као друштвена конструкција пола, сада почиње да одређује сам пол као конструкт, преко својих значења (Батлер, 2007: 145-161). Или, како би се изразио Бурдије: схеме које конструишу перцепцију полних органа и саму полну активност, примењују се и на женска и мушка тела (2001: 25). Пол не постоји ван родног (у нашем случају хетеросексуалног и бинарног) дискурса, пошто дискурс одређује начин на који схватамо пол. Постајемо жене/мушкарци кроз друштвену праксу која одређује род (Симић, 2008: 231). Ово значи да су, у друштвеном контексту, и пол и род друштвене категорије, односно резултат друштвене конструкције. Зато она род назива перформативним – заснованим на сталном, присилном понављању норми. Анатомско је дато својим значењем. Телесни его је учинак, оно је установљено кроз идентификацију. Основа за обликовање личног идентитета јесте подела на мушкарце и жене, коју одређује хетеросексуална матрица, и сама детерминисана друштвеним нормама. Полност је присилног карактера, јер субјект у ствари није слободан на овом пољу, већ приморан на полну и родну идентификацију према постојећим захтевима културе, то јест „закона“ (Батлер, 2001: 124-127, 132-155; 2010: 55-58, 264-297).

И заиста, ово се не мора примењивати само у домену значења: појединци могу да обликују своја тела и дају им изглед и значења (у одређеној мери, а границе достижу све више нивое) према својим

замислима: почев од одеће и шминке, преко боду буилдинг-а, до хируршких захвата⁶. „Не постоје непосредно експресивне или каузалне нити између пола, рода, родне репрезентације, полне праксе, фантазије и сексуалности. Ниједан од ових термина не захвата нити детерминише остале“, сматра Дајана Фас (2003, 37).

Треба имати на уму и да су научно доказане разлике у функционисању женског и мушког организма, превасходно неуралне, које нису последица окружења и искуства, већ дејстава хормона на мозак у формирању. Ово наравно не значи да ћемо родне неравноправности оправдавати биолошким факторима и да ћемо одустати од тежње да их искоренимо, већ да суптилне разлике у функционисању мозга постоје и утичу на одређене способности и преференције, као и нагоне, што не повлачи вредносне судове, нити објашњава реално понашање појединаца⁷ у разноликим друштвеним и културним условима и ситуацијама, а још мање бројне форме маргинализовања жена и могућности њиховог доприноса друштву кроз историју. Уосталом, ако би полне разлике биле успостављене природно, биолошки, онда би сваки покушај еманципације био излишан (Симић, 2008: 227).

Биолошке разлике свакако не би требало игнорисати. Међутим, треба имати на уму да оне не одређују жену у мушкарца као два различита бића. Постоје и становишта да су сличности веће и бројније од разлика. Приликом истраживања и објашњавања родних разлика, које су друштвене и културне, а не биолошке, стога ћемо се одредити за оквире које нам дају конструктивичке, или теорије учења, а не за биологистичке.

6 Тело је, до извесног степена пластично у својој способности измене физичке структуре у циљу прилагођавања спољашњим или унутрашњим потребама (Witten и др., 2003: 216). Анорексија и булимија као болести које карактерише страх од гојазности - изгладњивања и одбијања уноса хране, односно преједања и избацивања хране - представљале би крајност оваквог процеса: прва се може везати (што феминисткиње чине) за неприхватање полног поретка, а половина оболелих од друге је зостављана у детињству. Анорексија резултира смрћу у двадест процената оболелих, а до деведесет и пет посто случајева су особе женског пола; деведесет процената булимичних такође (Речник родне равноправности, 2010: 25, 29). И једна занимљивост: контроверзни руски академик Григориј Грабовои је наводно открио способност обликовања тела одређеним техникама визуелизације, до те мере, да тврди како је могуће поново изградити орган одстрањен операцијом

7 Знамо да су код људи и потребе које намећу нагони друштвено уобличене и да се генерално задовољавају на друштвено прихватљиве начине, односно да постоји притисак од стране друштва у том смеру.

Литература

1. Andersen, Margaret L. (2006) „Race, Gender, and Class Stereotypes: New Perspectives on Ideology and Inequality”. *Norteamérica (México)*, Num.1 Vol.1: 69-91. Доступно на: www.revistascisan.unam.mx/Norteamerica/pdfs/n01/n0105.pdf (16. 01. 2016)
2. Бандура, Алберт. (1990) „Улога процеса учења по моделу у развоју личности”. У: *Процес социјализације код деце: изабрани радови (приредили Иван Ивић и Ненад Хавелка)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 37-51.
3. Батлер, Џудит. (2007) „Дискурзивна ограничења пола“. Реч: часопис за књижевност и културу и друштвена питања. Бр.56/2. (превод: Славица Милетић), 145-161.
4. Батлер, Џудит. (2001) *Тела која нешто значе: о дискурзивним границама “пола”*. Београд : Самиздат Б92.
5. Батлер, Џудит. (2010) *Невоља с родом. Феминизам и субверзија идентитета*. Лозница: Карпос. Доступно на: www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/56/145.pdf (13. 01. 2012.)
6. Бурдије, Пјер. (2001) *Владавина мушкараца*. Подгорица: ЦИД: Универзитет Црне Горе (превод: Милева Филиповић).
6. Брковић, Алекса Д. (2000) *Развојна психологија*. Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.
7. Булох, Верн Л. и Булох, Бони. (2004) *Сексуални ставови*. Београд: Фабрика књига. (превод: Ивана Пражић).
8. Видановић, Снежана, Тодоровић, Јелисавета и Хедрих, Владимир. (2006) *Породица и посао. Изазови и могућности*. Ниш: Филозофски факултет.
9. Гиденс, Ентони. (2003) *Социологија*. Београд: Економски факултет (превод: Надежда Силашки, Татјана Ђуровић).
10. Голубовић, Загорка. (1999) *Ја и други: антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*. Београд: Република. Доступно на: <http://www.yuope.com/zines/republika/arhiva/99/jaidруги/2.html> (08. 07. 2012)
11. Derrida, Jacques. (1990) „Жене у Кошници“. *Гледишта: часопис Београдског универзитета*. 31, 1-2, 123-135.
12. Јерковић Иван, Зотовић Марија. (2005) *Увод у развојну психологију*. Београд: Центар за примењену психологију.
13. Јовановић, Бојан. (2001) „Тајанствено јединство мушкарца и жене“. У: *Мушкарац и жена*. (приредио: Јовановић Бојан) Београд: Гутенбергова галаксија, 5-19.
14. Корнел, Друсилла. (2003) „Род“. *Генеро*. 2-3, 20-31.

Доступно на: <http://www.ceeol.com/search/search-result?f={%22SearchText%22%3A%22kornel%20drusila%22%2C%22SearchInOption%22%3A0}> (18. 01. 2016.)

15. Марјанић, Сузана. (2005) „Трансродност (и трансверсизам) и као утопијска пројекција“. Филозофска истраживања, Вол. 25. Но. 4, 849-861. Доступно на: <http://hrcak.srce.hr/2462?lang=en> (11. 01. 2016.)

16. Милић, Анђелка. (2001) Социологија породице: критика и изазови. Београд: Чигоја.

17. Радуловић, Лидија. (2009) Пол/род и религија: конструкција рода у народној религији Срба. Београд: Српски генеалогски центар.

18. Ракић, Зоран. (2011) „Род и промена пола“. У: Психотерапија и психодинамика у Светлу едипа и електре. Приредио Бранко Ђорић. Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Београд, 95-109.

19. Речник родне равноправности: 102 појма родне равноправности за 102 године освајања женских људских права. (2011) (Јарић, Весна и Радовић, Надежда) Београд: В. Јарић : Н. Радовић.

20. Репина, Л.П. Пол, власт и концепција “разделенных сфер”: от истории женщин к гендерной истории.

Доступно на: <http://www.interned.ru/articles/other/other/pol.htm> (12.10.2009.)

21. Segal, Edwin S. (2003) „Cultural Constructions of Gender“. У: Encyclopedia of Sex and Gender - Men and Women in the World's Cultures (uredili: Ember, Carol R., Ember, Melvin). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, str. 3-10.

Доступно на: <http://www.scribd.com/doc/24362014/Encyclopedia-of-Sex-and-Gender-Men-and-Women-in-the-World-s-Cultures> (23. 08. 2012.)

22. Симић, Марина. (2008) „Кратка скица за преглед разумевања појмова расе и рода у западноевропској науци“. У: Неко је рекао феминизам?: како је феминизам утицао на жене XXI века. (Пр. Адријана Захаријевић) Београд: Heinrich Böll Stiftung, Регионална канцеларија за Југоисточну Европу, 222-236.

23. Смиљанић, Вера. (1988) „Морални развој (три основна теоријска приступа)“. Психологија: часопис Савеза друштвава психолога Србије, Год. 21, бр. ½, 40-50.

24. Социолошки речник. (2007) (Аљоша Мимица, Марија Богдановић) Београд: Завод за уџбенике.

25. Stoller, Robert J. (1968) Sex and Gender: On the Development on Masculinity and Femininity. Karnac Books, London. Доступно на:

<https://books.google.rs/books?id=N20pcltSHUGC&pg=PA65&>

source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false ,

https://books.google.rs/books/about/Sex_and_Gender.html?id=N20p-cltSHUgC&redir_esc=y (17. 01. 2016.)

26. Фас, Дајан. (2003) Унутра/изван, Геј и лезбејска хрестоматија. Београд: Центар за женске студије.

27. Haralambos, Michael i Holborn, Martin. (2002) Социологија: теме и перспективе. Загреб: Голден маркетинг (превод: Мирјана Паић Јуринић, Рајка Русан, Весна Томић).

28. Шкорић, Марко и Кишјухас, Алексеј. „Биолошке основе друштвених хијерархија“ – реферат са научне конференције у Новом саду на тему Промене у друштвеној структури и покретљивости. Доступно на: www.ssd.org.rs/images/bodn.pdf (15. 05. 2015.)

29. Witten, Tarynn M.; Benestad, Esben Esther Pirelli; Berger, Ilana; Ekins, Richard; Ettner, Randi; Harima, Katsuki; King, Dave; Landén, Mikael; Nodin, Nuno; P'yatokha, Volodymyr; Sharpe, Andrew N. (2003) „Transgender and Transsexuality“. U: Encyclopedia of Sex and Gender - Men and Women in the World's Cultures (uredili: Ember, Carol R., Ember, Melvin). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 216-230. Доступно на: <http://www.scribd.com/doc/24362014/Encyclopedia-of-Sex-and-Gender-Men-and-Women-in-the-World-s-Cultures> (23. 08. 2012.)

Saduša Redzić

Faculty of philosophy Kosovska Mitrovica

THREE APPROACHES TO GENDER DIFFERENCES

Summary: *author presents three broad approaches explaining gender differences: essentialistic, constructivistic and social learning theory. Does the fact of hormones, brain lateralization, or evolutionary imperatives actually shape the different behavior of members of different sexes, or does culture, or learning gender roles? The differences explained by biology can be interpreted in another way, but such approaches are given criticized for several reasons. The most acceptable theories for sociologists are constructivistic, and theories of learning gender roles, including differentiating the terms sex and gender, that leads us to the cultural and social establishment of gender differences.*

Key words: *gender, sex, gender differences, essentialism, constructivism, social learning.*